

Як галицьке масло у Європу возили...

У цьому випуску «МП» започатковуємо нову рубрику «Історія галузі», в якій спробуємо розповісти про минуле молочного промислу на теренах України, початки вітчизняної галузевої науки, помістити спогади ветеранів молочних підприємств і, звичайно ж, – старі фото із заводських та приватних архівів, які іноді можуть розповісти більше, ніж самі слова. До цього спонукала необхідність: із входженням України до СОТ стоїмо на порозі нового етапу розвитку галузі, коли самі собі мусимо відверто сказати: буде жити добре українська молочна промисловість чи ні? Шукаючи відповіді на це запитання, варто заглянути до своїх витоків. А вони – цікаві...

Перша наша розповідь – про галицький Крайовий Союз Господарсько-Молочарський, згодом відомий усій Європі як «Маслосоюз» – найуспішніший економічний проект західноукраїнської кооперації першої половини ХХ століття. Масло, вироблене в Галичині, на етикетці якого була чотирилисткова конюшинка і букви МС – символи «Маслосоюзу» – подавалось до сніданку не в одній європейській сім'ї, адже експортувалось до Німеччини, Англії, Франції, Італії, Голландії, Данії, Чехії, а також до Австралії та Палестини. То нічого, що вироблялось воно виключно з молока корів, які утримувались у приватному секторі, що молоко до молочарень привозили на фірах з льодяними брилами, що ті ж фіри уже вироблене й упаковане в бочки масло везли до Львова на залізничний дворець.... Європа його полюбила, а країни – тим паче. То ж як зародився «Маслосоюз», хто був біля його витоків і розвивав українську молочарську справу в умовах чужоземного панування?

Знайти відповіді на ці запитання кореспонденту «МП» допоміг Музей історії кооперації при Львівському кооперативному коледжі, а також матеріали, люб'язно надані доцентом кафедри технології молока і молочних продуктів Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького Юрієм Гатчаком.

Про що розповідають старі світлини

... У музеї – як у музеї: багато стендів із старими фотографіями та короткими анотаціями до них. Його завідувача, викладача коледжу і колишній багатолітній працівник кооперації Любомира Іванівна Баб'як розповідь про галицький «Маслосоюз» розпочинає із стендів про витки світової та української кооперації. На західноукраїнських землях вона роз-

почалася із Василя Нагірного, бідного хлопця із Стрийщини (Львівська обл. Авт.), який був дуже здібний до навчання. «Маючи 60 крон у кишені, він поїхав вчитися до Швейцарії на архітектора, – розповідає пані Любомира. – Побачивши тамтешнє життя, задоволені обличчя людей, він задав собі запитання: а чому наші люди, маючи такі родючі землі, так бідно живуть? І полегшити їх долю стало справою його життя».

Після закінчення навчання Василь Нагірний приїхав до Львова, де доля звела його з Іваном Франком: разом винаймали помешкання. Молодий Франко тоді переживав тяжкий період свого життя, й Нагірний багато йому допоміг. Обидва брали участь у підготовці Другого Всеукраїнського віча, після якого на галицьких теренах постала «Народна торгівля» – перші кооперативні крамниці. Василь Нагірний написав тоді працю «Як собі люди в нужді допомагають», яка стала, по суті, першою програмою галицького кооперативного руху. Досвід цієї кооперації, перших українських кредитівок, що згодом привів до утворення потужного Центробанку та українського кооперативного банку «Дністер», заслуговує на окрему розмову. А коротко – кооперативний рух на західноукраїнських землях спочатку в умовах панування Австро-Угорської монархії, а потім – панської Польщі дбав про народний добробут, забезпечував економічний і соціальний розвиток українців. І це відобразилося в молочарстві.

– Український «Маслосоюз» бере свій початок у селі Завадові Стрийського району Львівської області, – продовжує розповідь Любомира Іванівна. – У жовтні 1904 року при місцевій організації «Просвіта» було організовано першу молочарню. Її ініціатором і першим керівником був місцевий греко-католицький священник Остап Нижанківський. Він більше відомий як композитор, диригент, засновник

Директор Маслосоюзу А.Мудрик пояснює процес виробництва на крайовій виставці в Стрию, 1929 р.

Будинок Маслосоюзу в Стрию.

* Фірмовий знак Маслосоюзу, що був на всіх його виробках.

Довголітні члени дирекції Маслосоюзу, зліва направо: Андрій Палій, Ольга Бачинська, Андрій Мудрик.

знаменитого хору «Бояни» (цей хор тепер відновлено), приятель Івана Франка. Разом вони видали першу збірку українських пісень. Син отця Нестор Нижанківський – теж відомий композитор. Отець Остап Нижанківський любив повторювати: «Для розвою краю я ніняю диригентську паличку на молочарську кружлівку...». Він очолював «Маслосоюз» до I світової війни, і 1919 року був підступно вбитий поляками. Після нього молочарську справу в Галичині відновлював Андрій Палій зі своїми побратимами Андрієм Мудриком та Олексою Лисом.

У тодішньому розумінні «молочарня» була невеличким переробним підприємством, куди селяни здавали молоко. Там його переробляли на масло. Ця перша заводська молочарня продукувала ... 4 кілограми масла на день. У 1911 році таких молочарень в навколишніх селах вже було 79. Вони виробляли 3 164 кг масла на рік, або ж 10 кг щоденно. Ще одна цікава деталь: перший молочар Теодор Панич проходив вишкіл у Данії. Ці піонери українського кооперативного молочарства розпочинали свою справу, можна сказати, з нічого. Молочний промисел не мав традиції ні в краї, ні в найближчому сусідстві, то ж спочатку вони зустрічалися і з байдужістю, і навіть з ворожістю. «В одному з журналів я читала спогади старого молочаря про те, як жінок залякували не здавати молоко на переробку, – продовжує розповідь пані Баб'як. – Їм казали, що в кружлівці (сепараторі) «сидить нечиста сила», й корова після такої механічної переробки не даватиме молока. Були такі, що цьому вірили, але справа назагал просувалася. Про це свідчать цифри і факти. Подібні молочарні виникали на Станіславщині (теперішня Івано-Франківська обл.), Тернопільщині, поширювались все далі на захід і на північ. Молочарська кооперація стала справжнім економічним проривом. Люди отримували за здане молоко добру винагороду, мали можливість будувати хати, вчити дітей, тобто нормально жити на своїй землі за умов чужинецького панування».

З 1926 року українське масло йшло на експорт. Уже 1930 року було експортовано за кордон 812 тонн масла й отримано за це 16 млн. злотих. У музеї на видному місці експонується фото: фіра, завантажена бочками з маслом, прямує на залізничну станцію. На інших старих світлинах можна побачити керівників «Маслосоюзу», зовнішній і внутрішній вигляд парових молочарень, перші вантажівки, урочисті свята, навіть «маслосоюзівський» будинок відпочинку у Карпатах.

Подальший розвиток справи

Керівники Маслосоюзу – Андрій Палій, Андрій Мудрик та Олекса Лис – добре розуміли необхідність сильної молочарської централі, серйозно підготували загальні збори Крайового Союзу Господарсько-Молочарського, які відбулися в Стрії 25 березня 1924 року. Тоді було обрано нову дирекцію з числа добре підготовлених фахівців. Андрій Палій, увійшовши до складу дирекції, відразу взяв у свої руки керівництво торговими справами. До цього часу збут масла йшов повільно, оскільки воно ще не було високої якості. Очевидці пам'ятають, як Андрій Палій сам возив те масло у валізах... Саме життя, тогочасна дійсність вимагали радикальної перебудови роботи старого Союзу західноукраїнських молочарів, то ж Андрій Палій у співпраці з Андрієм Мудриком підготували зміни до статуту, які було прийнято на загальних зборах 18 червня 1925 року. З того часу Крайовий Союз Господарсько-Молочарський отримав нову назву – Маслосоюз. Удосконалилась його організаційна структура, він поповнився новими кваліфікованими фахівцями, й цей 1925 рік став переломним. Торговельний оборот «Маслосоюзу» сягнув 860 тис. злотих проти 200 тис. злотих у 1924 році. Відкривались нові філії і відділи – у Станіславі, Львові, Перемишлі, там же відкривались маслосоюзівські крамниці. 1927 року Централя (центральный офіс) «Маслосоюзу» переїхала до Львова – політичного та культурного центру Західної України, й отримала назву «Головна Торговельна Агентура «Маслосоюзу» у Львові». У цьому ж році «Маслосоюз» придбав перший вантажний автомобіль, який назвали «Андрій Чумак» – на честь обох Андріїв, керманічів організації, та їх початкового «чумакування». Це була справді велика подія.

За короткий час діяльність «Маслосоюзу» поширилася на всі терени Галичини. Дуже важливим було взяття таких «бастіонів», як Дрогобич і Тернопіль. Там відкрились організаційно-торгові відділи та крамниці. Таким чином було завдано серйозного удару колонізаторській політиці Польщі на галицькому Поділлі.

Ці успіхи заохотили Андрія Палія до «наступу на Волинь», й після наполегливих зусиль у 1928 році відділи і крамниці «Маслосоюзу» відкрились у Луцьку. Поступово його діяльність ширилась і на польські землі: самостійні відділи відкрились в містах Катовіце і Бельську.

Крім торговельно-організаційного розвитку української молочарської кооперації, дирекція «Маслосоюзу» дбала про належну й постійну рекламу. Було зніційовано і майже повністю профінансовано Другу хліборобську виставку у Стрию, яка проходила з 25 вересня до 30 жовтня 1927 року. На цій виставці авторитетна комісія високо оцінила масло українських молочарень. «Маслосоюз» також був учасником господарсько-споживчої виставки у м. Катовіце. Тут його продукцію удостоїли золотої медалі.

Третій і найважливіший етап діяльності «Маслосоюзу» під керівництвом А. Палія та А. Мудрика розпочався 1929 року. В основу роботи було покладено перспективний організаційно-торговельний план, схвалений на XI кооперативному з'їзді. Цей з'їзд накреслив подальші шляхи розвитку української кооперації. А. Палій опрацював свій план «наступу» на польські терени. Його реалізацією стало розширення діяльності «Маслосоюзу» в польських містах Катовіце і Бельську, а також розширення мережі магазинів у Львові та інших західноукраїнських містах.

В умовах важкої економічної кризи відбулася майже повна реорганізація українського кооперативного молочарства: з малих молочарень створено великі «районові». У 1932 році їх уже було 105. Тоді польський уряд обмежив експорт українського масла (щось на зразок січневої 2006 року ситуації з сиром – авт.). Керівники «Маслосоюзу» були змушені перебудувати свою роботу, шукати нових покупців на внутрішньому ринку. Й ця робота просувалася. Якщо протягом 1924–1931 рр. у різних містах Галичини було відкрито 16 крамниць, то у 1932–1939 рр. – вдвічі більше. Це була добре продумана політика «Маслосоюзу», спрямована на розвиток української молочарської кооперації.

Ще деякі цифри і факти

Перший директор «Маслосоюзу» надавав важливе значення агрономічній та ветеринарній діяльності молочарських кооперативів. Під його керівництвом агрономи та господарські референти допомагали селянам поліпшувати годівлю худоби, підвищувати її молочність. Чималу роботу проводили ветеринарні лікарі. Для захисту селянської худоби від хвороб діяли так звані «допомогові фонди».

У міжвоєнний період діяльність «Маслосоюзу» досягла вагомих здобутків. Діяло 136 районних молочарень, які об'єднували 1600 збиральних пунктів молока та сметани, обслуговуючи у 1938 році 205,3 тис. селянських господарств. Зростали обсяги «маслосоюзної» торгівлі. Якщо у 1928 році було продано близько 1 млн. кг масла, то в 1930 приблизно 3 млн кг. Кількість реалізованого молока за це десятиріччя збільшилася майже вчетверо. Успішній торговельній діяльності сприяв власний транспорт. Першу вантажівку було закуплено 1927 року, а в 1939 «Маслосоюз» мав уже 19 автомобілів. За 12 років вартість його майна збільшилася у 17,6 рази.

Уже на відстані часу, ніби підсумовуючи свою діяльність, Андрій Палій писав: «... Цілий край вкрився українськими кооперативами, а на вулицях Львова і на менших містах пишались взірцеві молочарські крамниці «Маслосоюзу», яких би не посоромились навіть головні міста Західної Європи. Для нас це було самозрозумілим, що згодом висока якість продукції кооперативів, об'єднаних в «Маслосоюз», з'єднувала в собі щораз більше охочих покупців не тільки поміж своїми, але навіть серед тих кіл, що ставилися неприхильно до нашого національного відродження, ще більше, ця продукція промочувала собі шлях до закордонних країв Європи».

– Окрім масла, яке було основною продукцією, на маслосоюзівських молочарнях вироблялись тверді і м'які сири, бринза, пастеризоване молоко, – доповнює інформацію Любомира Баб'як. – Асортимент тих сирів був великий. Ще сьогодні в наших супермаркетах стільки нема... Ті довоєнні молочарні були справжніми міні-заводами з високим рівнем санітарії, бо польська влада дуже прискіпливо ставилася до таких українських установ.

У Стрию діяли молочарські курси, а згодом – школа, де навчалася багато галицьких дівчат. Кажуть, що працівники кооперативів так дітей своїх не гляділи, як корів. Їх усіх навчали як доглядати худобу, як її мити, як дбати про чистоту молока. Цікаво, що кооперативне масло, яке пролежало більше ніж три дні, вважалося другосортним.

Центральний офіс «Маслосоюзу», як вже було сказано, спочатку був у Стрию, потім переїхав до Львова – у гарне приміщення на вулиці Костюшка, що в центрі міста (зараз там – регіональна митниця), а в районі вулиці Привокзальної було

Одна з крамниць Маслосоюзу у Львові.

збудовано цілий «молочний» квартал – з офісами, складами-холодильниками, транспортним парком. Сьогодні там уже інші господарі. Українці з діаспори стверджують, що в англійських банках ще донині зберігаються гроші за «маслосоюзівське» масло від сорокових років минулого століття. Й повернуть їх тоді, коли буде самостійна українська кооперація...

– Усі «маслосоюзівці» жили дружньою кооперативною родиною. Вони товаришували, одружувалися, разом відпочивали, адже мали свою відпочинкову базу в Карпатах – у селі Гребеневі на Сколівщині. Про це гарно описано у книзі Качура «Мужі ідеї і праці», – продовжує свою розповідь Любомира Іванівна. – Уся ця ідилія обірвалася з початком Другої світової війни і другим приходом на західноукраїнські землі радянської влади.

Керівники «Маслосоюзу» разом із своїми сім'ями були змушені емігрувати на Захід. Звичайно, там їх ніхто не чекав. У тому «новому світі» вони не могли себе знайти. Андрій Палій, директор такої кваліфікації, якийсь час мив пляшки на молокозаводі. Переїхавши до Канади, робив спробу організувати невелике молочарське підприємство, однак в тамтешніх умовах це йому не вдалося. І він, і дружина були змушені тяжко працювати на другорядних роботах. Донька Ліда вчилася, отримала дипломи художниці й антрополога, але більше відома як письменниця і перекладачка. «Я щаслива, що познайомилася особисто з Лідєю Палій. Минулого року вона приїжджала до Львова на форум видавців, презентувала свою книжку. Це вже старша пані, їй 84 роки. Пані Ліда впізнала на музейних світлинах друзів свого дитинства, багатьох батькових побратимів. Навіть свого хрещеного батька Юліана Павликовського. Вона була дуже задоволена цими відвідинами, розповіла нам ще багато цікавого про ті далекі часи. Ми й зараз підтримуємо стосунки».

І ще мій «гід» наголосила, що справжнім натхненником і духівником західноукраїнської кооперації був митрополит Андрей Шептицький. І показала на одному із стендів фото посвяти прапора кооперації з нагоди 30-ліття Ревізійного Союзу. Це була величава подія у Львові, на яку з'їхалося 15 тисяч кооператорів з усього краю... Митрополитові Андрею належить такий вислів: «Кооперація – це потіха народу, на яку опирається його добробут». І ще він писав: «Нехай будуче покоління візьме у свої руки промисел і торгівлю, бо бідний той народ, що не має свого промислу, а торгівлю в ньому ведуть чужинці». Чи не актуальний цей вислів сьогодні?

Підготувала Надія ПАСТЕРНАК